

УКРАЇНА У СИСТЕМІ СВІТОВОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

У минулому номері журналу надрукована стаття доктора філософських наук Ю.В. Павленка «Україна у світовому цивілізаційному процесі». Нещодавно з доповіддю на цю ж тему Ю.В. Павленко виступив на засіданні Президії НАН України.

В ході її обговорення на різних аспектах порушеної проблеми спинилися учасники засідання — провідні українські економісти, філософи, історики. Друкуємо тексти цих виступів.

**Ю. ПАХОМОВ, академік НАН України,
директор Інституту світової економіки і міжнародних відносин
НАН України: «Ми переживаємо хаос ідентифікації»**

Центральний момент доповіді, яку ми обговорюємо, — це проблема усвідомлення нашою країною своєї ідентичності. Світовий досвід підтверджує: успіху досягають лише ті країни, які правильно самовизначилися. Такі ж, які, будучи одними, вважають себе зовсім іншими, ніколи не матимуть успіху. Ось у чому, на мою думку, і полягає драматизм нашої сьогоднішньої ситуації: Україна не просто перебуває у кризі ідентифікації, адже криза — це явище, з якого є механізми виходу. Ми переживаємо хаос ідентифікації, коли ліва півкуля не знає, що думає права, і навпаки. З одного боку, ми вважаємо себе самобутньою цивілізацією, а з другого — прагнемо бути, як усі, що й було продемонстровано за минулі 10 років.

Ми обрали західну економічну модель, непридатність якої для нашої країни була очевидною. Більше того, прогнозувалося, що модель, за якою проводились наші реформи, працюватиме проти нас, що вона для нас руйнівна. І хоча питання про це ставилося, не було здійснено жодної спроби осмислити, чи прийнятна для нас ця модель. І ще одне: ми визнаємо себе слов'янами, проте в Україні ідея слов'янства начебто й не сприймається. Бачимося собі якимись не дуже явними західними європейцями. Це прямо не стверджується, але раз по раз прозирає у засобах масової інформації.

Проте наша система цінностей не просто відрізняється від західної — вона багато в чому прямо їй протилежна. На Заході один тип індивідуалізму, в нас зовсім інший. Якщо там завдяки раціоналізму і жорсткому утилітаризму відбувається загасання емоційної сфери, то у нас, навпаки, емоційна сфера дуже багата, а вона — теж спосіб пізнання світу. Ми шарахаємося в різні боки, так і не знаючи, хто ми такі. І це не таке вже й безневинне явище. Принаймні сьогодні ми мали б проводити реформи, адекватні власній природі.

Нашій країні на нинішньому етапі загрожує не тільки ставлення до неї як до неповноцінної держави, а й багато інших лих. Після світової фінансової кризи 1997—1998 рр. стало зрозуміло, що добре буває доти, доки все добре. Та тільки-но починається криза, як з'ясовується, що виживати можуть лише величезні спільноти. Адже від кризи треба якось захиститися, треба, щоб територія була самодостатньою. Це стосується навіть Китаю. Він дивом вистояв під час кризи, а коли вона минула, усвідомив необхідність економічного об'єднання з іншими країнами для створення великого спільного самодостатнього простору. І він разом з Японією та Південною Кореєю приєднався до

країн АСЕАН, виробивши політику захисту проти спекулянтів, які викликають кризу, та домовившись про взаємодію і навіть введення у разі необхідності для всього регіону своєї валюти.

Ми ж розраховуємо на Захід, хоча ніколи не будемо у Західній Європі в тому статусі, в якому нам хотілося б. Ми або не увійдемо до ЄС, або потрапимо туди як маргінали, як меншовартісна, гнана країна, що має обов'язки, але не має жодних прав. І це стає очевидним саме тепер, коли в Європі посилюється євроскепсис. Європейці дедалі гучніше підносять голос проти прийому нових членів до ЄС. Вони не поспішають приймати навіть тих, кого вже намітили. При цьому не бажають давати грошей для підтримання відстаючих галузей цих країн і прагнуть зробити так, щоб звідти до них не приїздили емігранти.

Не випадково Кваснівський заявив свого часу: «Або ми вступимо зараз, або ніколи». І це сказано президентом країни, яка штучно була виліплена Заходом як вітрина для нас. Навіть там виникали сумніви щодо доцільності входження в ЄС. Наприклад, селяни у Польщі впевнені, що вони перестануть бути колишніми селянами, бо землю скуплять німці, а їх перетворять на найманих працівників. Представники дрібного і середнього бізнесу в Польщі впевнені, що він не зможе конкурувати з бізнесом західних країн, не буде захищеним. А це породжує побоювання, що Польща, яка вже втратила свій динамізм минулих років, може стати в Європі маргінальною країною.

Європейці розуміють, що прийом нових членів — це удар по їхній конкурентоспроможності. Адже ЄС було створено як структуру, котра завдяки однаково високому рівню розвитку всіх своїх членів має можливість на величезному просторі ввести єдині механізми регулювання, єдині стандарти і завдяки цьому підвищити власну конкурентоспроможність. Навіть входження Іспанії та Португалії похитнуло багато досягнутих переваг, і країни співтовариства ще довго відчували асиметричні шоки. Прийняття до ЄС такої країни, як Україна, і про це пишуть прямо, знищило б Європейське співтовариство. Адже на те, щоб економічно підтягти землі колишньої НДР, було витрачено майже трильйон доларів.

Європа вже найжачилася. Вона не хоче поступатися своїми перевагами. Складається ситуація, коли йти в один бік ми не хочемо, а в інший нас не пускають. Україна не потерпіла від кризи 1997—1998 рр. лише з однієї причини: вона ізольована від світу. В нас не розвинений фондовий ринок, а якби він був розвинений, то ми б зазнали дуже серйозних збитків. Чим відчутніших успіхів ми досягнемо, тим більшою буде небезпека, що чергове економічне потрясіння у світі стане для нас катастрофічним — саме тому, що ми самотні. Ось чому проблема самоідентифікації, проблема правильного вибору векторів — це надзвичайно важлива проблема.

**С. КРИМСЬКИЙ, доктор філософських наук, головний науковий співробітник
Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України:
«Наша цивілізація має безпосереднє відношення
до найпотужнішого цивілізаційного потенціалу»**

Здається, Вацлав Гавел якось сказав: «Ми сиділи у зоопарку і хотіли свободи. Нас випустили, і ми опинилися в джунглях. Тепер проблема полягає в тому, як нам вижити у цих джунглях». Я згоден із думкою, що сучасна світова цивілізація має концентричну структуру. В центрі — ядро, сімка найрозвиненіших країн, є напівпериферія і є периферія. Найрозвиненіші не впускають нікого до контрольованої ними центральної зони. Вони ще

можуть терпіти військову конкуренцію, як США терпіли військову конкуренцію з боку СРСР, але не зносять економічної конкуренції.

Тому перед Україною зараз стоїть таке завдання: разом з іншими країнами напівпериферії (Індія, Китай, Аргентина, Бразилія) боротися проти монопольного становища «золотого мільярда». Зрозуміло, нам потрібні зв'язки з усіма центрами світової цивілізації. Але в економічному відношенні сподіватися можна тільки на ринки Азії.

Дуже цікавою є думка про цивілізаційну природу України. Нам не слід вважати себе якимись неповноцінними чи маргінальними з цивілізаційного погляду. Наша цивілізація має безпосереднє відношення до найпотужнішого цивілізаційного потенціалу як Візантії та Античності, так і Заходу. Запропонована доповідачем схема цивілізаційної структури сучасного світу дає можливість чіткіше, ніж раніше, усвідомити нашу цивілізаційну ідентичність.

О. БІЛОРУС, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України: «Вирватися вперед можна тільки через розробку нових технологій»

Прослухана нами доповідь, як на мене, провокує на нові думки і пошуки. Я ледве втримався від запитання: «А що таке світова цивілізація?» Як економісту і політологу мені важко погодитися з тим, що Україна перебуває на периферії світового розвитку. Самої лише констатації, що сучасний світ є структурою, де хтось у колі першому, хтось — у другому чи останньому, — не досить. Структура світової цивілізації потребує об'ємнішого бачення. Якщо ми кажемо, приміром, про Мусульманську чи Європейську цивілізацію — це площинний вимір. Я ж пропоную розглянути іншу структуру: цивілізація феодальна — вона сьогодні ще присутня; цивілізація ноосферна — вона тільки формується; цивілізація індустріальна — ми в ній перебуваємо, і це для нас смертельна загроза, бо нас хочуть у ній залишити. А формула існування цієї цивілізації така: копай кар'єр глибше, добувай руди більше, виплавляй метал і роби екскаватор для того, щоб копати ще глибший кар'єр. Коло замкнулося. Чи не тому Київ, який є столицею світового електрозварювання, наповнений якимись примітивними електрозварювальними апаратами, невідомо чийого виробництва.

Мені випала нагода поспілкуватися з Романо Проді, президентом комісії Євросоюзу. Понад годину я в нього допитувався: «Чому ви не хочете приймати Україну до Євросоюзу?» Він довго уникав прямої відповіді, а тоді каже: «Зрештою, я представник бідної Італії, а не багатих країн «золотого мільярда», і скажу вам: на Заході жоден президент, король чи прем'єр-міністр не погодиться, щоб заради України рівень життя громадян його країни упав хоча б на один цент чи пфенінг». Ось у чому вся суть. Тому нам треба — і доповідач це правильно й натхненно підкреслив — шукати своє місце і свою роль у світовій цивілізації; але зовсім не в географічному, площинному вимірі, а в тій вертикалі, яка веде до ноосфери, заповіданій нам Вернадським. Михайло Драгоманов казав, що чи не найбільша мудрість полягає в тому, щоб розгледіти й досягнути закон і силу світового розвитку, бо якщо ми цього не зробимо, то цей закон розчавить нас. І вже зараз він тисне на нас дуже сильно.

Те, що ми перебуваємо в хаосі, — цілком очевидно. Я б тільки додав, що це хаос організованої вакханалії. Бо саме в цьому хаосі певні внутрішні сили мають великий навар. Тож сила нашої внутрішньої інтеграції має протистояти силі тих ударів, що йдуть іззовні. А ударів цих не може не бути, бо фактично почалася Четверта світова війна. Це війна конкурентоспроможності, інтелектуальноспроможності. Вона дає нам єдиний шанс.

Як економіст з майже півстолітнім стажем я переконаний, що вже нікого ми не доженемо і не переженемо у традиційному, економічному, індустріальному плані. Вирватися вперед можна тільки через розробку нових технологій. І якщо ми не продемонструємо наші можливості світові, то світ вкаже нам місце в кюветі історичних доріг. Такий у нас вибір.

Є. ГОЛОВАХА, доктор філософських наук, завідувач відділу Інституту соціології НАН України: «Західна цивілізація створила те, що має стати реальним підґрунтям для дальшого розвитку людської культури»

Концепція, сформульована у доповіді Ю.В. Павленка, впливає з традиції Тойнбі, Шпенглера і заслуговує на увагу та серйозний аналіз. У ній є дуже багато цікавих ідей, за винятком, можливо, однієї, яку я і хотів би піддати критиці, оскільки вважаю, що цей висновок із запропонованої концепції структурації сучасних цивілізацій ще не досить обґрунтований. Маю на увазі висновок про те, ніби десятирічний досвід нашого руху на Захід є переконливим свідченням того, що єдиний шлях, котрий лишається для нашого розвитку, — це східний шлях. У цьому я вбачаю певне відлуння того самого євразійства, проти якого виступав доповідач. Це своєрідне соціальне неоєвразійство, те, що ще Мілюков влучно назвав рухом до «Азіопи».

Тим часом саме Західна цивілізація створила те, що має стати реальним підґрунтям для подальшого розвитку людської культури. Йдеться про принцип переважання особистості над державою, індивідуального над колективним. І це єдиний спосіб побудувати гуманну цивілізацію. Не випадково у заслуханій доповіді не зазначена дуже важлива обставина: зараз іде «антицивілізаційна» війна, війна проти принципу толерантності, який утвердився нині на Заході, війна проти принципу підтримки інтересів меншин.

Що ж до висловленої думки про те, що ми не потрібні Заходу, — звісно, це так. Нам теж ніхто не був би потрібен, якби ми були у становищі західних країн. Але суть не в тому, чи потрібні ми Заходу, а в тому, чи можемо ми хоч якоюсь мірою наблизитися до тієї системи цінностей, котра дає змогу людині почуватися людиною, не бути рабом держави, не бути рабом тих сил, які ще 10—20 років тому перетворювали нас на державних рабів. І в цьому розумінні я думаю, що необхідні серйозніші підстави стверджувати, ніби шлях на Захід для нас закритий. Гадаю, що в цьому напрямі у Ю.В. Павленка ще дуже багато можливостей розкрити свій справді необмежений науковий потенціал.

Б. ПАРАХОНСЬКИЙ, доктор філософських наук, завідувач відділу Інституту міжнародної безпеки при Раді національної безпеки України: «Утверджувати себе, виходячи за межі альтернативи Захід — Росія»

Сьогодні цивілізаційні дослідження набувають особливої актуальності і нового виміру. Після терористичних актів 11 вересня стало зрозуміло, що Західний світ, проводячи глобалізацію, не врахував опору з боку традиціоналістськи налаштованих структур.

Важливо усвідомлювати, що розв'язуючи проблему цивілізаційної ідентичності України, необхідно відштовхуватися від її минулого, від традицій, але варто враховувати і те, ким ми хочемо бути.

Щодо питання протиставлення Заходу і Сходу. На Захід ми досі дивилися, але нічого не робили, чи робили дуже мало для того, щоб наблизитися до західних цінностей і стандартів. У геополітичній площині Україна має шанс стати не просто сполучною ланкою, а шляхом проникнення Заходу на ринки Сходу. Я погоджуюся з тим, що на Сході

ми можемо утверджувати себе краще, виходячи за межі альтернативи Захід — Росія. В цьому я підтримую положення, висловлені у заслуханій доповіді.

**І. КУРАС, академік НАН України,
віце-президент НАН України: «Треба бачити не тільки негативи,
а й переваги від спілкування різних цивілізацій»**

Високий інтелектуальний рівень сьогоднішньої дискусії засвідчує, що в цьому напрямі досліджень у нас накопичений великий потенціал. Я хотів би привернути увагу до кількох питань. Звичайно, входження людства у нове століття загостило увагу до глобальних проблем. Нині науковці всіх країн шукають нові підходи до їх розв'язання. Дуже добре, що ця тематика плідно розробляється і у нас, що підтверджують сьогоднішні доповідь та її обговорення.

Придивімося до двох тенденцій, які спостерігаються зараз у Росії. Це, по-перше, глобалістський радикалізм, з якого випливає, що наші країни — і Росія, і Україна — мають якнайшвидше і беззастережно взяти на озброєння ідеологію глобалізму й рухатися у загальному глобалістському напрямі. У *«Независимой газете»*, яку я спеціально прихопив на наше засідання, надруковано статтю «Новий космополітизм і знамення часу». Підзаголовок — «Національні держави в контексті глобалізації». Її лейтмотив такий: ідеологія національної держави — це ідеологія минулого чи, може, й позаминулого століття. Мовляв, сучасної національної держави бути не може, а може бути тільки держава космополітична і постіндустріальна. Російський методолог Щедровицький пише, звертаючись до президента РФ В. Путіна: «Вызовы XXI века заставляют проектировать иной тип государственности, который я называю космополитическим, постнациональным и постиндустриальным государством».

Під цим кутом зору критикується інша течія, яка в Росії набула більшого розмаху, ніж у нас. Це ідеологія «третього шляху», ідеологія державності чи навіть великодержавності. Спектр її представників дуже широкий — від Жириновського до неомонархістів.

Для України, справді, дуже гостро стоїть проблема ідентифікації — і національної, і цивілізаційної. У нас вона трансформується у європейський вимір, у певне бачення історичних коренів, витоків власної цивілізації в її співвідношенні із Західним та Східним світами. Дискусійним є висновок Хантінгтона про біди на стику цивілізацій, адже слід бачити не тільки негативи, а й переваги від спілкування різних цивілізацій.

Також треба дати чітке визначення національної держави. З цього приводу написано багато. Не думаю, що для молодих держав глобалізаційні процеси мають знімати проблему побудови національної держави. Дискусії навколо цього питання поділили і українське, і російське суспільство на два табори. Але не слід впадати в емоційні крайнощі. Ми повинні запобігти розколу суспільства.

Безумовно, питання, які ми тут обговорюємо, є актуальними не лише для Інституту світової економіки і міжнародних відносин, а й для всієї нашої Академії.

**Б. ПАТОН, академік НАН України, президент НАН України:
«Результати цих досліджень мають стати методологічною основою
для розробки ефективної внутрішньої і зовнішньої політики»**

Я не пам'ятаю за останній час на засіданні Президії таких цікавих, змістовних доповідей. Питання, яке ми сьогодні розглядаємо, вкрай актуальне. Без зосередження уваги вчених на комплексі світоцивілізаційних проблем неможливо зрозуміти розвиток сучасних країн та оцінити перспективи України. Розробка цих проблем має стати підґрунтям для визначення стратегії нашої держави у світовому просторі. Це — стратегічний аспект.

Крім того, є і тактична складова проблеми. Без адекватного визначення місця України у світоцивілізаційних процесах годі сподіватися на успіх нашої внутрішньої і зовнішньої політики у найближчій і середньостроковій перспективі. Саме результати цих досліджень мають стати теоретичною базою для прогнозування, методологічною основою для розробки ефективної внутрішньої і зовнішньої політики, по суті — її системоутворюючим елементом.

Інститут світової економіки і міжнародних відносин — практично єдина установа в нашій Академії, яка проводить дослідження в галузі розвитку макроцивілізаційної системи і визначення місця в ній України. І тим більш важливим є сьогоднішнє обговорення. Воно переконливо засвідчило, що в цій установі розробляються нові підходи і методи, закладені теоретичні підвалини осмислення місця і ролі нашої країни у світових геополітичних і геоекономічних системах.

Особливо приємно відзначити новаторські підходи у розробці теоретико-методологічних проблем. Але всім нам ясно, що порушена проблема є міждисциплінарною за самою своєю природою і до її вирішення слід залучати не тільки філософів та економістів, а й істориків, соціологів, етнографів, фахівців інших галузей — і не лише представників суспільних та гуманітарних наук, а й Академії загалом. Вважаю, що тільки на такій основі можна створити належні умови для всебічного вивчення перспектив України у XXI столітті. Координуючу роль у цій діяльності має взяти на себе Інститут світової економіки і міжнародних відносин.

На закінчення хочу зазначити, що виголошена доповідь і її обговорення засвідчили наявність в Інституті світової економіки і міжнародних відносин фундаментальних напрацювань з проблем цивілізаційного розвитку. Сподіватимемося, що з часом вони сягнуть світового рівня. Але вже тепер є всі підстави висловити нашу подяку Юрію Миколайовичу Пахомову і як керівнику цієї установи, і як керівнику нового напрямку за проведену роботу та вже досягнуті вагомні результати. Щира вдячність і шановному доповідачеві, Юрію Віталійовичу Павленку, за дуже цікаву і важливу для науки та нашої держави доповідь. Я гадаю, що цей науковий напрям треба всіляко підтримувати в нашій Академії. Адже ми сьогодні переконалися в непересічному його значенні для подальших перспектив України. На мою думку, Президія Академії наук має частіше заслуховувати саме такі масштабні проблеми, а не лише звіти інститутів та доповіді з вузьких, хай і дуже важливих, напрямів.